

КРИМСЬКІ ТАТАРИ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ В УКРАЇНСЬКИЙ ПРОСТІР

Olena Gazizova. The Crimean Tatars in the conditions of integration into the Ukrainian space. In the article are violated problems of the Crimean Tatars in the conditions of the present time. The attention is focused on activity of political parties of the Crimean Tatars. The relations between Crimean Tatars and Ukrainians are considered

У статті порушуються проблеми кримських татар в умовах сьогодення. Акцентується увага на діяльності курултаю, політичних партій кримських татар. Розглянуто взаємостосунки кримських татар і українців, відтворено спільні проблеми і шляхи їх подолання.

Стан етносоціального та етнополітичного розвитку України великою мірою зумовлений поліетнічністю населення держави. З-поміж усіх представлених сьогодні в Україні етнічних спільнот лише 4 формувалися (принаймні частково) на українських землях: українці, кримські татари, караїми, кримчаки.

Ще за радянської доби в процесі боротьби за повернення на батьківщину почала формуватися організаційна структура кримськотатарського національного руху. Найбільш впливовими виразниками інтересів репатріантів стали Організація кримськотатарського національного руху (ОКНР), провідну роль у створенні якої відіграв М. Джемільов, та Національний рух кримських татар (НРКТ), основою якого стала Ферганська долинна група Ю. Османова. На початковому етапі у центрі їх уваги були проблеми облаштування репатріантів.

Від самого початку кримськотатарського руху однією із його головних вимог, поряд із поверненням і облаштуванням, стало забезпечення кримським татарам права на самовизначення, яке трактувалося лідерами кримських татар як право на відновлення національної державності кримськотатарського народу на території півострова. Проблема полягала у тому, що і ОКНР, і НРКТ розглядали автономію як національно-територіальне автономне державне утворення виключно кримськотатарського населення — корінного народу Криму. Натомість, кримські власті трактували автономію як регіональне утворення всього населення півострова.

Як наслідок, ОКНР бойкотувала референдум про відновлення Кримської АРСР 20 січня 1991 р. і взяла курс на організацію національного з'їзду кримських татар.

На II Курултаї кримськотатарського народу 26–30 червня 1991 р. (I Курултай кримськотатарського народу відбувся 25 березня 1917 р. в Сімферополі) було висунуто перелік основних заasad кримськотатарського руху.

Делегати Курултаю висловилися категорично проти визнання відновленої на референдумі 20 січня 1991 р. автономії та її державних органів. Зокрема, у Декларації вказувалося: «Кримська АРСР, відновлена не як національно-територіальне утворення, розглядається як спроба юридичного закріплення результатів депортації... і не визнається Курултаєм у такому вигляді» [1]. Курултай утворив Меджліс як вищий повноважний представницький орган кримськотатарського народу, фактично вибудувавши у його середовищі систему альтернативну державній владі.

Поряд із завданнями щодо ліквідації наслідків геноциду, здійснення заходів з повернення й облаштування, відродження національної культури, була сформульована і стратегічна мета — відновлення політичних і національних прав кримськотатарського народу, включаючи його право на вільне національно-державне самовизначення на своїй національній території [2]. На початку 90-х рр. така формула виглядала досить утопічною й слугувала радше символом нової консолідації кримських татар на етапі репатріації. Згодом усвідомлення лідерами кримських татар необхідності запобігання конфліктам з місцевою та центральною владою спонукало їх до орієнтації на менш радикальні завдання трансформації кримської автономії з адміністративно-територіальної в кримськотатарську національно-територіальну із забезпеченням рівних прав громадян всіх національностей.

На Курултаї кримськотатарського народу 29 червня 1991 р. було прийнято перелік основних завдань кримськотатарського руху. Поряд з завданнями ліквідації наслідків геноциду, здійснення заходів з поверненням та облаштуванням кримських татар на їх історичній батьківщині, відродження національної культури було прийняте рішення також домагатися відновлення національних і політичних прав кримськотатарського народу, в тому числі і права на вільне національно-державне самовизначення.

У Декларації про національний суверенітет кримськотатарського народу, ухваленій II Курултаєм 28 червня 1991 р, зазначається:

«1. Крим є національною територією кримськотатарського народу, на якій тільки він має право на самовизначення так, як воно викладено в міжнародно-правових актах, визнаних світовим співтовариством. Політичне, економічне, духовне і культурне відродження кримськотатарського народу можливе тільки в його національній суверенній державі. До цієї мети буде прагнути кримськотатарський народ, використовуючи всі засоби, передбачені міжнародним правом. 2. Відносини між кримськими татарами і національними й етнічними групами, що проживають у Криму, повинні будуватися на основі взаємної поваги, визнання людських і громадянських прав та інтересів, повинне забезпечуватися суворе дотримання політичних, економічних, культурних, релігійних та інших законних прав усіх людей незалежно від їхньої етнічної належності».

29 грудня 1991 р. Меджліс кримськотатарського народу ухвалив проект Конституції Кримської республіки і запросив громадян до його широкого обговорення. Проект декларував гарантії прав і свобод усіх людей, незалежно від раси, національності, політичних поглядів і віросповідання. Однак низка його положень засвідчила прихильність авторів документа до ідеї утворення в Криму суверенної етнократичної держави, яка на основі Договору з Україною входить до її складу. Громадяни Кримської Республіки кримські татари, кримчаки і караїми оголошувалися корінним населенням, по суті, — «більш рівним» у правах, ніж «громадяни інших національностей, для яких через історичні обставини Крим став батьківщиною». Ця «більша рівність» визначалася положеннями, що, по-перше, корінне населення визнавалося виключним володарем права на самовизначення. По-друге, рішення з усіх питань державного і громадського життя, винесених на обговорення народу, вважалися прийнятими, коли за них проголосували понад половина громадян, що володіють виборчим правом, але тільки в разі голосування за ці рішення більше половини виборців з-поміж корінного населення. По-третє, парламент Республіки мав складатися з двох рівноправних палат, перша з яких (Рада народних представників) мала обиратися на основі рівного прямого виборчого права від територіальних виборчих округів, а друга (Меджліс) — обиралася Курултаєм і представляла корінне населення. При цьому всі рішення, включно з тими, що стосувалися структур виконавчої влади, вважалися ухваленими, якщо за них проголосували понад половина депутатів кожної з обох палат. По-четверте, Президентом Республіки міг стати лише кандидат, який отримав

понад половину голосів усіх виборців, що голосували, в тому числі понад половину голосів виборців — представників корінного населення. Віце-президент Республіки обирався Курултаєм корінного населення. Етнократичний принцип було покладено також в основу низки інших положень проекту. Згідно з пропонованою системою представницьких органів в адміністративно-територіальних одиницях республіки, в їх структурі виокремлювалися ради різного рівня, а в місцях компактного проживання корінного населення — відповідні меджліси.

Зазначений проект не відповідав етнодемографічним та етнополітичним реаліям України й Криму та принципам державного будівництва на ґрунті рівних прав громадян, незалежно від їхнього етнічного походження і будь-яких інших відмінностей.

У Положенні про Меджліс кримськотатарського народу, доповненому й зміненому на першій сесії III Курултаю кримськотатарського народу в червні 1996 р., сформовано визначення статусу Криму в складі України за національно-територіальним принципом на основі реалізації кримськотатарським народом свого невід'ємного права на самовизначення та забезпечення гарантій дотримання прав і воль усіх людей, незалежно від їхньої раси, національності, політичних поглядів та віросповідання.

Четверта сесія III Курултаю (січень 2001 р.) поставила завдання «перетворення статусу Автономної Республіки Крим в національно-територіальну автономію в складі незалежної демократичної України».

Загалом є підстави стверджувати, що ситуація в «кримськотатарському» політичному спектрі визначається трьома провідними тенденціями: 1) підсиленням внутрішньо кланових протиріч на підставі політичних та бізнесових інтересів (сутички в м. Судак тощо); 2) підсиленням впливу опозиції в кримськотатарському національному русі (КТНР); 3) активізацією авторитарних методів управління ситуацією з боку чинного керівництва Меджлісу на чолі з народним депутатом України М. Джемільєвим з метою зберегти домінуюче становище своєї команди в КТНР.

Весною 2004 р. Інститутом соціальної та політичної психології АПН України було проведено соціологічне дослідження. Результати якого засвідчили, що головними причинами загострення міжетнічної ситуації в Криму респонденти — мешканці півострова кримськотатарської національності вважають ігнорування місцевою владою Криму справедливих вимог кримських татар

(65% опитаних), суперечливу і непослідовну політику української влади щодо вирішення кримськотатарського питання (51%), бездіяльність правоохоронних органів (49%), а також підбурювання проросійськими та прокомуністичними силами слов'янського населення проти кримських татар (69%). З-поміж представників інших національностей названі причини виокремили, відповідно, 10%, 28%, 36% та 15% респондентів. Ця категорія опитаних головними причинами загострення ситуації назвали: боротьбу за розподіл та перерозподіл власності у Криму — 41% (найвищий показник серед 14 варіантів відповіді, запропонованих респондентам) та необґрунтовані вимоги й безвідповідальні дії Меджлісу — 38%. Серед кримських татар дві названі останніми причини вважали головними, відповідно, 47% і 6% респондентів цієї національності [1].

На підставі проведеного дослідження дійшли висновків, що: а) для кримських татар головною причиною загострення міжетнічних відносин є бездіяльність або непослідовні дії влади; б) кримчани всіх національностей, у тому числі кримські татари, сходяться на тому, що саме боротьба за економічні ресурси, за їх розподіл та перерозподіл лежить в основі посилення суспільної напруги [1].

20–30 серпня 2007 р. Сімферопольська міська громадська організація Інститут соціальних досліджень та УНЦПД провели соціологічне опитування серед кримських татар. Обсяг вибірки склав 500 чоловік. Опитування проводилося в 9 містах і 5 районах Криму, а саме: міста — Алушта, Бахчисарай, Білогірськ, Джанкой, Євпаторія, Саки, Сімферополь, Старий Крим, Феодосія; райони — Білогірський, Бахчисарайський, Джанкойський, Червоногвардійський, Сакський. Основними принципами відбору регіонів для проведення опитування були: дотримання географічного представлення макро-регіонів Криму; частка кримськотатарського населення в регіоні.

На питання «Хто провокує міжетнічну напругу в Криму?» найбільша кількість опитаних відповіли так: проросійські організації — 64%; діяльність органів місцевого самоврядування — 32,9%; 14,9% вважають, що це з вини керівництва політичних партій України; 18,6% — що через регіональні представництва; 34,7% вважають, що винні органи влади АРК, ще 24% назвали конкретно ВР АРК й 12,3% РМ АРК. Кримськотатарські організації вважають причетними до міжетнічних провокацій на півострові тільки 8% респондентів і ще 7% визначили як таких проісламські організації.

Щодо питання, між якими національностями може відбутися міжетнічний конфлікт у Криму? 40% опитаних вважає, що він

відбудеться між російськими і кримськими татарами, ще 30% відповіли, що між усіма слов'янами і кримськими татарами. Майже 4% респондентів думають, що в Криму можливий подвійний конфлікт — між росіянами й українцями та між слов'янами і кримськими татарами. При цьому 3% впевнені, що конфлікт у Криму відбудеться саме між росіянами й українцями.

Варто зазначити, що існують протиріччя і між кримськими татарами. Опозицію М. Джемілеву і його політичній силі намагається створити незареєстрована партія «Міллі Фірка» (лідери: А. Еміров, Р. Аблаєв, В. Абдураїмов). У березні 2007 р. «Міллі Фірку» було легалізовано як громадську організацію без надання статусу юридичної особи. Це означає, що ця структура не має статусу юридичної особи, не має своєї печатки, банківського рахунку і взагалі не є суб'єктом права. У її активі є слабенький інтернет-ресурс «МФ-інформ» і планувалося видавати партійну газету «Чатирдаг», але запустити її теж не вдалося.

У травні 2009 р. на своїй конференції «мілліфірківці» ухвалили «Стратегію і тактику «Міллі Фірка» на сучасному етапі», в якій зазначили: «Наш курс — відновлення національної державності на території Кримського Юрту». У документі зазначається, що «слід бути готовими» до того, що «вже у найближчі 8–10 років, не виключено що й раніше, ситуація вимагатиме скликання Установчого з'їзду національних співтовариств Криму з проголошенням на ньому Кримської республіки з усіма наслідками, що випливають з цього [1]».

Серед інших цілей «Міллі Фірка», які маловідомі, але можуть викликати неоднозначну реакцію в Криму — інтеграція кримських татар «з тюркським світом на основі ісламського світогляду» і підтримка на півострові «демографічного та соціокультурного балансу», в тому числі шляхом повернення співвітчизників не тільки з місць вислання, але й «з діаспор». Однак у Криму «Міллі Фірка» та її лідер В. Абдураїмов мають «проросійський» імідж — переважно через антиукраїнські заяви останнього та його звернення до російської керівництва із закликом «захистити» корінні народи України від «геноциду» її «націоналістичного керівництва» так, як «захистили абхазів та осетин».

У травні 2010 р. В. Абдураїмов заявив, що свою головну мету, пов'язану з побудовою в Криму національної державності кримських татар, «Міллі Фірка» планує здійснити до 2040 р. Досягнути цієї стратегічної мети «Міллі Фірка» збирається тактичними кроками «входження» у владу. Уже на найближчий час

(очевидно, на осінні вибори) заплановано «взяти» не менше 20% місць в місцевих рада автономії і на кожних виборах збільшувати цю свою присутність у владі на 5%. Слід сказати, що «мілліфірковці» насправді не чужі владі — в їхніх лавах і колишні голова Республіканського комітету у справах національностей і депортованих та заступник міністра освіти, і нинішні чиновники Ялтинського та деяких інших виконкомів.

Попри дискусію, що розгорнулася у кримській пресі про те, на скількох диванах помістяться усі «мілліфірковці» (на одному, як вважає газета «Авдет» чи на трьох — газета «Кримское время»), місцеві політичні оглядачі припускають, що за певного фінансування (а донори для такого проекту можуть знайтися і в Донецьку-Києві, і в Москві) «Міллі Фірка» зможе наблизитися до результату, досягнутого 4 роки тому «Кримськотатарським блоком» (близько 10 тисяч голосів, або ж 1%).

Стратегічними цілями МФ проголошується: «відновлення в Криму кримськотатарської державності», «інтеграція кримськотатарського народу з тюркським світом на підставі ісламського світогляду», «забезпечення реституції законним власникам майна та земель, втрачених внаслідок насильницьких, незаконних дій режимів, в управлінні котрих знаходилася національна територія кримськотатарської нації, в тому числі майна та земель, що належать за правом мусульманським общинам та іншим конфесіям», «створення ефективної системи національного самоврядування вільного та незалежного від того, в якому правовому просторі перебуває Кримський Юрт та кримськотатарська нація...» тощо.

Навколо таких ідей, є певна ймовірність, що можуть сконсолідуватися опозиційні сили, яких підтримують неурядові турецькі та арабські фонди. Це несе стратегічну загрозу стабільності в АРК.

У партійній системі України немає партій ісламістського спрямування, які були б конкурентними і сприймалися кримськими татарами. Зареєстрована в 1997 р. Партія мусульман України, за даними Міністерства юстиції України, перебуває у стані ліквідації згідно з рішенням V з'їзду партії від 17 грудня 2005 р. Проте навіть у часи своєї найвищої активності через різні причини вона не змогла стати представником інтересів усієї мусульманської спільноти країни.

За час існування новітньої Української держави найбільш впливові кримськотатарські структури (Журултай і Меджліс) залишалися тією опорою української влади, яка допомагала їй протистояти

сепаратистським проросійським рухам, іноді навіть коштом власних інтересів. Декларуючи прихильність до мирних засобів обстоювання своїх прав, діалогу, громадянської згоди, лідери кримськотатарської спільноти час від часу вдаються до застосування силових методів. Тому подальше зволікання із задоволенням їхніх вимог з одночасним зростанням національної самосвідомості у середовищі кримських татар, а також посилення популярності радикальних мусульманських організацій (як «Хізб ут-Тахрір» у співпраці із ПМУ) у перспективі може загрожувати Україні подальшою радикалізацією політичних вимог кримськотатарського народу. У зв'язку з цим досить цікавими є результати віртуального опитування («Яким повинен бути Крим?»), що проводиться на неофіційному сайті кримських татар [3].

Таблиця 1

334 особи	48,7%	Кримськотатарська незалежна держава
108	15,70%	Кримськотатарська автономія в складі України
98	14,30%	Республіка в складі Росії
49	7,10%	Нинішній статус
42	6,10%	Область України
39	5,7%	Виляєт (область) у складі Туреччини
16	2,3%	Не знаю

Звичайно, його результати не можуть претендувати на істину в останній інстанції, але зріз настроїв частини соціально активних і освічених громадян України кримськотатарської національності є очевидним.

Співвідношення ідеологічних орієнтацій і політичних уподобань кримських татар має свої особливості.

У кримськотатарському середовищі очевидно домінує прихильність до ісламістської ідеології. Проте політичні симпатії кримських татар (це також підтверджує розподіл політичних симпатій прихильників ісламу) — переважно на боці БЮТ та дещо меншою мірою — НУНС. Ці політичні сили не мають до ісламістської ідеології жодного відношення, проте, традиційно, намагаються заручитись у Криму підтримкою кримськотатарського населення та виявляють готовність виступати захисниками його інтересів. Тому логічно припустити, що політичний вибір кримських татар має скоріше ситуативно обумовлений прагматичний характер.

Більшість кримчан або не довіряють кримським громадським організаціям, або не можуть визначитися у ставленні до них.

Ставлення українців до кримських громадських організацій збігається зі ставленням до них росіян: обидві групи довіряють переважно одним і тим самим організаціям проросійської орієнтації. Довіра кримських татар до Меджлісу кримськотатарського народу є значно вищою, ніж довіра до нього українців і росіян. Причина полягає в тому, що Меджліс є, власне, органом кримськотатарського самоврядування, в якому значна частина представників цього народу бачить інструмент захисту своїх інтересів.

28–29 серпня 2010 р. у Сімферополі пройшов загальнонаціональний з'їзд кримськотатарського народу — Курултай. Чергове засідання його делегатів планувалося на кінець року, однак через загострення етнополітичної ситуації на півострові Меджліс розпорядився провести з'їзд наприкінці серпня. Загальнонаціональний з'їзд кримських татар закликав Президента України не порушувати міжнародне законодавство щодо корінних народів та етнічних меншин.

Делегати закликали також керівника держави повернутися до колишнього принципу формування Ради представників кримських татар при голові державі — делегування з'їздом, а не призначення Президентом на власний розсуд. Ідеться про те, що глава держави скоротив Раду представників кримськотатарського народу при Президентові України з 33 осіб до 19, призначивши до неї відразу 10 опозиційних Меджлісові кримськотатарських політиків і громадських діячів.

У постанові Курултаю з цього приводу йдеться про те, що Президент має конституційне право на те, щоб самостійно формувати коло своїх радників, але це суперечить міжнародному законодавству, зокрема резолюціям і рекомендаціям ООН про представлення у владі корінних народів, якими вважають себе кримські татари. Делегати Курултаю закликали українського Президента не порушувати міжнародне законодавство і повернутися до попередньої практики.

Україна просто не здатна вирішувати національне питання. Було вирішено також скликати до кінця року «Міжнародний форум із питань відновлення прав кримськотатарського народу на своїй батьківщині, гарантування його безпеки і гарантій розвитку в Україні» з запрошенням на нього представників урядів США, країн Європи, мусульманського світу, а також міжнародних організацій — ООН, ОБСЄ, Європарламенту, Парламентської асамблеї Ради Європи, Парламентської асамблеї тюркських країн, Організації «Ісламська конференція», Організації непередставлених в ООН

народів, відомих та авторитетних у світі громадських діячів і політиків. На думку керівника відділу зовнішніх зв'язків Меджлісу кримськотатарського народу А. Хамхіна, «цей Форум має залучити високі міжнародні та європейські організації, певні держави, певні структури ООН, щоб вони допомогли Україні, вирішуючи наше національне питання, зберегти територіальну цілісність держави, захистити її від різних посягань, які можуть виникнути після цих «харківських угод» [4].

Експерти прогнозують загострення стосунків представницького органу кримських татар, Меджлісу, з центральною і регіональною владою та посилення спекуляцій проросійських радикалів на кримськотатарському і мусульманському питанні під час виборчої кампанії осені 2010 р.

1. День. — 2004. — 19 травня.

2. День. — 2004. — 19 травня.

3. Режим доступу: (http://www.milli-firka.org/?mod=article_read&article=1540)

4. Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/2140723.html>